

Cảm xúc rôcôcô

Có thể nói rằng, nếu không có phong cách barốc nói chung, và rôcôcô, nói riêng, thì chắc chắn là đã không thể nào có được phong cách Tân nghệ thuật và trào lưu Tân nghệ thuật (Art Nouveau) ở đầu thế kỷ XX ... Và đương nhiên, là đã không thể nào có được kiến trúc hiện đại, trong cái nghĩa tiên tiến nhất của nó.

Kiến trúc

Cảm xúc rôcôcô

Văn Ngọc

Nếu có dịp đi ngang qua vùng hồ Constance, nằm giữa ranh giới ba nước Đức, Áo, và Thụy Sĩ, bạn đừng bỏ lỡ dịp viếng thăm ít ra một vài kiệt tác của kiến trúc rôcôcô ở đây. Tôi nói ít ra, là nếu bạn vội, còn nếu như bạn có thì giờ và có điều kiện xe cộ, hoặc muốn tìm hiểu thêm về phong cách nghệ thuật này, thì bạn có thể đi tiếp sang vùng Bavière (Bayern), rồi sang Áo, sang Prague (Tiệp), Ba Lan, v.v. Ít nhất cũng phải sang Prague !

Birnau, nhà thờ phong cách rôcôcô, bờ bắc hồ Constance

Quả là muốn cảm nhận được cái đẹp của bất cứ một công trình kiến trúc nào trong không gian ba chiều, bạn phải đến tham quan tại chỗ. Tạm thời, bạn có thể thấy được vài nét đại cương qua những hình ảnh minh họa trong bài này.

Người ta thường cho rằng, đứng trước một tác phẩm nghệ thuật, nhất là tác phẩm kiến trúc, chỉ cần có được *cảm xúc* là đủ. Nhưng thực ra, muốn thật sự có cảm xúc thẩm mỹ, cũng cần có những hiểu biết về *lịch sử*, ít ra là *lịch sử nghệ thuật*, để biết tác phẩm đó có *xuất xứ* từ đâu, do những điều kiện xã hội nào, dựa vào những *truyền thống nghệ thuật* nào, và đâu là *sự mới mẻ, sáng tạo*, v.v. ?

Riêng tôi vẫn thường nghĩ rằng, trong nghệ thuật, điều quan trọng, đối với người thưởng thức, vì sao phong cách rôcôcô lại gây được cảm xúc thẩm mỹ, thật sự là *tác phẩm* ấy mà thôi, mà còn là ý thức về động cơ, xuất xứ, của tác phẩm, về chỗ đứng của nó đối với chúng ta, trong khi nó chỉ là một sản phẩm của thế kỷ XVIII.

Vì sao nó lại có một tầm quan trọng đặc biệt trong lịch sử nghệ thuật ?

Đâu là xuất xứ của nó ?

Vì sao nó lại phát triển rực rỡ ở một vùng địa dư gồm các nước Đức, Áo, Thụy Sĩ, và Trung Âu ở thế kỷ XVIII ?

Birnau (Đức), bên trong nhà thờ phong cách rôcôcô. Kts :Peter Thumb, người Áo

Vì sao hai phong cách barốc và rôcôcô lại ít được nhắc đến trong các chương trình giảng dạy về kiến trúc, cũng như trong các sách giáo khoa ?

Bằng ấy câu hỏi nêu lên, khó mà có thể trả lời cho hết được trong một bài báo nhỏ, mặc dầu đó là những điều cần làm cho sáng tỏ, để có thể hiểu được quá trình sản sinh ra một tác phẩm nghệ thuật, thậm chí một phong cách, cũng như những bước tiến, bước lùi của nghệ thuật qua các thời đại.

Từ *barốc* đến *rôcôcô*

Về mặt địa dư, vùng hồ Constance nằm không xa biên giới của hai nước, mà ảnh hưởng về mặt nghệ thuật đối với các nước kể trên được coi như là quyết định, ít nhất từ thế kỷ XV đến thế kỷ XVII : đó là nước Ý và nước Pháp.

Ảnh hưởng của hai thời kỳ nghệ thuật : *Phục Hưng Ý* và *Barốc Ý* (1400-1650), quả là đã bao trùm lên khắp Âu châu, từ thế kỷ XV đến thế kỷ XVII, đặc biệt là thế kỷ XVII, một thời kỳ rực rỡ của kiến trúc ở Ý nói chung, và của phong cách *barốc* nói riêng. Khắp Âu châu, các họa sĩ, các nhà điêu khắc, các kiến trúc sư tìm đến những trung tâm nghệ thuật ở Ý để học hỏi.

Einsiedeln (Thụy Sĩ), nội thất,
Egid Quirin Asam & Cosmas
Asam

Einsiedeln (Thụy Sĩ, 1721-1735), mặt tiền
của tu viện. Kts : Moosbrugger

cuộc Cải Cách của giáo hội Tin Lành, toà thánh Vatican và nước Ý, nói chung, bước vào một thời kỳ tương đối ổn định, phồn vinh, và nhất là thuận lợi cho việc xây dựng các công trình tôn giáo có tầm cỡ, với một nguồn hứng khởi mới, một quyết tâm mới, và với những kiến trúc sư thiên tài, như : Bernini, mà người Pháp đặt cho biệt hiệu là " Le Bernin " (1598-1680), tác giả của nhiều công trình kiến trúc và điêu khắc *barốc* ở Roma, trong đó có quảng trường và hàng hiên hình vòng cung ở trước toà thánh Vatican (1657-1666). Đó còn là Francesco Borromini (1599-1667), cũng là tác giả của nhiều công trình *barốc* ở thành phố này, nhưng điều quan trọng hơn cả, là những ý tưởng của ông về một phong cách kiến trúc giàu *kịch tính* và *năng động*, tận dụng những đường cong, để tạo nên *nhịp điệu* và những không gian phong phú. sinh động, đôi khi phức tạp (thời đó khái niệm *nhịp điệu* còn xa lạ, người ta chỉ biết có khái niệm *năng động* thôi) .Những ý tưởng này sẽ có một ảnh hưởng lớn đến các kiến trúc sư *barốc* đương thời ở khắp Âu châu, và nhất là đến dòng kiến trúc *rôcôcô* ra đời ngay sau đó ; Guarino Guarini (1624-1683), cũng là tác giả của nhiều công trình *barốc*, và về mặt lý thuyết, ông đã là người đầu tiên có sáng kiến khai thác các không gian kiến trúc bên trong một ngôi nhà thờ, đặc biệt là các gian bên (*bas-côtés*) . Ý tưởng này cũng sẽ có ảnh hưởng trực tiếp đến phong cách kiến trúc *rôcôcô*. Baldassare Longhena (1598-1682), tác giả của Cung điện Pesaro ở Venise, cũng là một kiến trúc sư *barốc* có tài.

Nhưng đến cuối thế kỷ XVII, đầu thế kỷ XVIII, trong khi ở Ý phong cách *barốc* vẫn tiếp tục, thì ở các nước phía bắc Âu châu, người ta đã chuyển sang một hướng tìm tòi khác, có thể nói là triệt để hơn, theo như Borromini đã đề xướng : thực hiện những công trình kiến trúc *hoành tráng, lộng lẫy*, nhưng đồng thời giàu *kịch tính* và giàu *nhịp điệu*. Phong cách *rôcôcô* đã ra đời trong tinh thần ấy, vào khoảng cuối thế kỷ XVII, và tồn tại cho đến nửa sau thế kỷ XVIII.

Ảnh hưởng của các công trình kiến trúc thời Louis XIV và phong cách *rôcay* ("*rocaille*")

Vậy thì đâu là phần đóng góp của nước Pháp trong sự nở rộ của phong cách *rôcôcô* ở các nước bên kia sông Rhein ?

Như chúng ta biết, nước Pháp đã chuyển từ phong cách *phục hưng* sang phong cách *cổ điển*, từ thời Henri IV trở đi, và từ nửa sau của thế kỷ XVII, Louis XIV đã đưa nó đến một mức độ hoành tráng và lộng lẫy hiếm thấy, nhưng cũng chỉ nằm trong tinh thần *cổ điển*. Chưa bao giờ nước Pháp dứt khoát đi vào hướng *barốc*, mặc dầu, như chúng ta sẽ thấy, lúc đó ở Pháp kiến trúc sư có tài không thiếu. Lần duy nhất mà Louis XIV cho vời Le Bernin, kiến trúc sư *barốc* người Ý sang Paris để thiết kế cung điện Louvre (1665), cũng sẽ không đi đến đâu.

Có thể nói rằng trong suốt hai thế kỷ XVII và XVIII, nước Pháp của các vua chúa và của các nhà quý tộc đã rất *cổ điển*, mặc dầu vậy nước Pháp đã có những đóng góp không nhỏ vào sự phát triển của các phong cách *barốc* và *rôcôcô*. Điều này tưởng như một nghịch lý, nhưng thực ra có cơ sở. Nước Pháp không có, hay ít có, kiến trúc *rôcôcô*, nhưng lại có khả năng "xuất khẩu" một phong cách đã góp phần làm nên phong cách *rôcôcô* !

Vốn là nước Pháp, sau thời kì huy hoàng của nghệ thuật *rômăng* và *gôtích* (từ thế kỷ XI đến thế kỷ XV), đã cùng với nước Ý quay trở về với những nguyên lí của kiến trúc cổ điển Hy La - *Phục Hưng* có nghĩa là làm cho hưng thịnh trở lại nền nghệ thuật *cổ điển* đã bị quên lãng - biết rằng về mặt nghệ thuật (*Phục Hưng*), Ý đã đi trước Pháp một bước khá xa, ngay từ thế kỷ XV, và đã đi theo một đường hướng độc đáo, vừa dựa vào những nguyên lí cổ điển Hy-La, mà đồng thời lại vừa phát triển theo một hướng sáng tạo, phóng khoáng, và tự do hơn (danh xưng "*Quattrocento*" của người Ý là để chỉ thời kỳ oanh liệt này - kể từ 1400 trở đi).

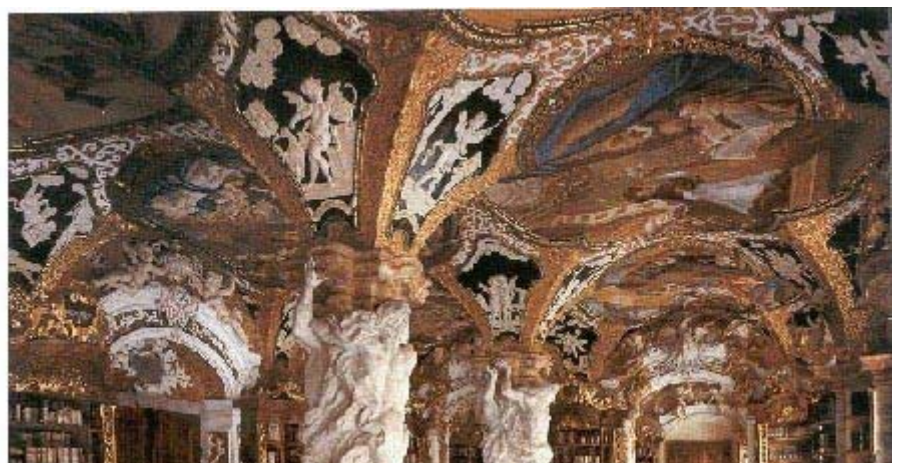
Với François Đệ nhất, từ 1515 đến 1547, nền kiến trúc Phục Hưng Pháp bắt đầu đi vào hướng cởi mở, và Pháp là nước đầu tiên đã biết tiếp thu và khai thác cái gu bay bổng, giàu tính sáng tạo, của các nghệ sĩ Phục Hưng Ý. François Đệ Nhất, đã từng mời hai kiến trúc sư người Ý (Fra Giocondo và El Boccador) sang thiết kế lâu đài Chambord (1519-1544) ở vùng sông Loire và một vài lâu đài khác, dưới sự chỉ đạo của chính nhà vua. Louis XIV, vào năm 1665, cũng đã từng mời "Le Bernin", kiến trúc sư *barốc* lừng danh người Ý, thiết kế một phần cung điện Louvre, sau chủ yếu vì chiến tranh mà phải bỏ, không thực hiện được dự án này. (Thật đáng tiếc cho Paris, vì dự án của Le Bernin rất *barốc* và đầy hứa hẹn, ít ra nó cũng không đến nỗi quá vuông vức, khô khan, "*cổ điển*" như cung điện Louvre mà ta thấy ngày nay !).

Mặc dầu có rất ít kiến trúc phong cách *barốc*, nhưng nước Pháp, với những công trình thực hiện được từ thế kỷ XVI và XVII đã có một ảnh hưởng rất lớn lên các nước Âu châu : không kể các lâu đài trên sông Loire của François Đệ Nhất và các vua chúa khác, không kể các công trình quy hoạch thủ đô Paris của Henri IV, mà chỉ kể các lâu đài dinh thự dưới thời Louis XIV thôi, như : Vaux-le-Vicomte, Versailles, Hotel de Soubise (Paris), v.v. Kiến trúc nội thất trong các công trình này đã đạt đến một mức hoành tráng và lộng lẫy không kém gì như trong kiến trúc *barốc* của Ý, hay *rôcôcô* của Đức, Áo, Thụy Sĩ và các nước Trung Âu sau này. Công lao của Louis XIV và nhất là của Colbert trong việc đào tạo, mở mang các ngành nghề thủ công để cung cấp trực tiếp nguyên vật liệu và nhân công kỹ thuật cho các ngành nghệ thuật, nhất là nghệ thuật trang trí, không phải là nhỏ, và đây cũng là một việc mà nhiều nước Âu châu thời đó cũng đã bắt chước làm theo. Những công trình trang trí nội thất phong cách *rôcôcô* khá phức tạp, sở dĩ đã thực hiện được không phải chỉ nhờ ở tài năng của các kiến trúc sư, mà còn nhờ ở những chuyên gia về kỹ thuật làm mô típ bằng *stuc* (*stucco*).

Chính thông qua khâu trang trí nội thất, mà phong cách "*rocaille*" (*rôcay*), ra đời ở Pháp vào đầu thế kỷ XVIII, đã chinh phục được cái gu thẩm mỹ của giới quý tộc ở khắp các nước Âu châu. Trong số các kiến trúc sư và các nhà trang trí nội thất đã sáng tạo ra phong cách này, có những người đã từng tham gia thiết kế và thực hiện cung điện Versailles, như : Jules Hardouin-Mansart, Lepautre, Boffrand, nhưng đặc biệt là Oppenord (1672-1742), Juste Aurèle Meissonnier (1693-1750) và François de Cuvillies (1695-1768). Người đã đóng góp nhiều nhất cho phong cách *rôcôcô* ở vùng Bayern (Bavière, Đức) chính là François de Cuvillies. Bắt đầu từ đầu thế kỷ XVIII, các kiến trúc sư nội thất phong cách *rôcay* Pháp được mời đi sang làm việc ở khắp các nước Âu châu, từ Anh, Đức, Áo, Thụy Sĩ, cho đến Nga.

Kiến trúc rôcôcô ở các nước bên kia sông Rhein (Rhine)

Tôi chưa có dịp đi tham quan nhiều nơi ở Đức, nhưng nghe nói có nhiều lâu đài của vua chúa xây theo phong cách *barốc* và *rôcôcô* ở một số nơi, rất là đẹp. Tôi còn nhớ, trong bộ phim *L'Année dernière à Marienbad* (1961), của Alain Resnais, tất cả diễn biến của phim đã diễn ra trong một lâu đài *barốc-rôcôcô*, mà nội thất đã gây cho tôi một ấn tượng mạnh mẽ, đôi lúc làm cho mình như bị mê hoặc.

Ở đây, chúng ta chỉ tập trung nói đến những công trình kiến trúc rôcôcô ở vùng xung quanh hồ Constance mà thôi.

Đây chủ yếu là những công trình kiến trúc tôn giáo (nhà thờ, tu viện, thư viện, của đạo Ki-tô) và kiến trúc cung đình của các vua chúa được xây dựng ở cuối thế kỷ XVII, đầu thế kỷ XVIII. Có thể nói rằng, ở đây, phong cách kiến trúc rôcôcô, đặc biệt là kiến trúc nội thất, đã đạt tới một đỉnh cao nghệ thuật mà ít đâu có thể so sánh được : nhà thờ ở Birnau (gần Salem), tu viện Weingarten, Ottobeuren (Đức) ; tu viện Saint Gall, Einsiedeln (Thụy Sĩ) ; tu viện Sankt Florian, Melk, Göttweig, Klosterneuburg (Áo). Ngoài ra, ở rải rác nhiều nơi khác, từ vùng Bavière (Đức), sang Áo, rồi sang Tiệp Khắc, Ba Lan, Nga, cũng còn nhiều công trình kiến trúc phong cách rôcôcô khác đáng chú ý, như : Brevnov (gần Ptague, Tiệp), Krzeszów (giữa Ba Lan và Tiệp), v.v.

Dựa vào những tác phẩm có cùng một phong cách rôcôcô kể trên, người ta có thể nghĩ rằng cái *nôi* của phong cách này nằm gọn trong một địa bàn không rộng lắm, gồm : vùng Voralberg (Áo), vùng Bavière (Đức) và vùng Sankt Gallen (Saint Gall, Thụy Sĩ). Sự thật hơi phức tạp hơn, vì đây không phải là một phong cách đã phát sinh và nảy nở tại chỗ, mà đã tiếp thu nhiều ảnh hưởng từ bên ngoài : ảnh hưởng *barốc* của Ý và ảnh hưởng *rôcay* của Pháp.

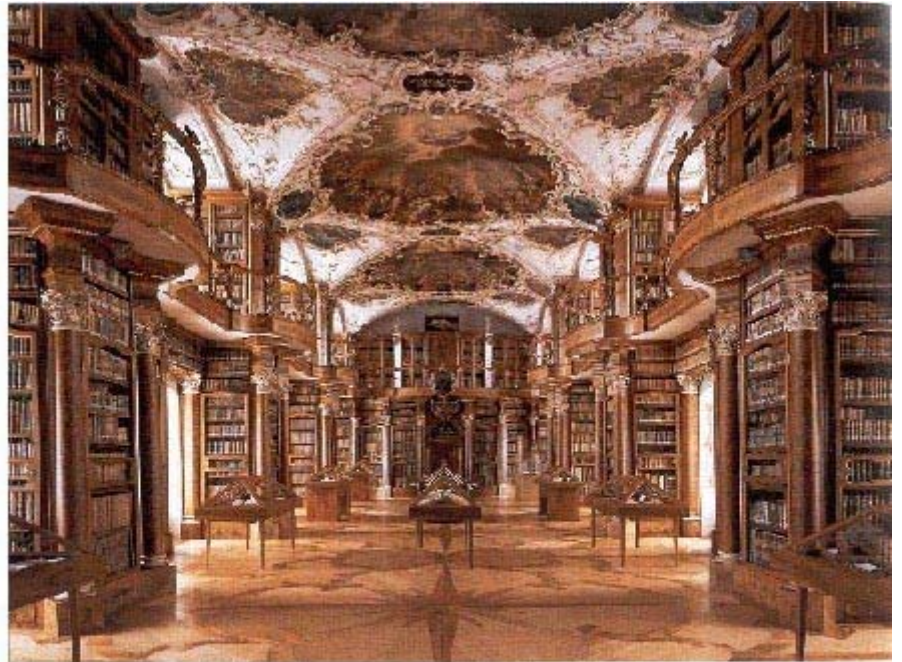

Điện dành cho nhà vua trong tu viện Ottobeuren (Đức, 1731)

Tại sao những công trình kiến trúc Kitô giáo phong cách rôcôcô lại nở rộ ở cuối thế kỷ XVII - đầu

thế kỷ XVIII và tập trung với một số lượng khá quan trọng từ vùng nam nước Đức sang tới Ba Lan ? Hiện tượng này, theo tôi, chỉ có thể giải thích được bằng chủ trương của giáo hội Kitô giáo và của các vua chúa đương thời : thời kỳ này là thời kỳ mà giáo hội Kitô giáo cần chấn hưng, củng cố lại và giành lại những đất đai đã bị để mất trong cuộc tranh chấp ảnh hưởng giữa Kitô giáo và đạo Tin Lành ở các vùng này.

Còn tại sao phong cách rôcôcô lại chinh phục được cái gu thẩm mỹ của các vua chúa, quý tộc, và dân chúng ở các nước này, thì như đã nói ở trên, vào đầu thế kỷ XVIII, cái gu thời thượng về mặt trang trí nội thất một mặt là phong cách *barốc* Ý, một mặt là phong cách *rôcay* Pháp.

Thư viện nổi tiếng trong Tu viện Saint Gall (Thụy Sĩ), Kts : Peter Thumb, người vùng Voralberg (Áo).

Trước hết, từ đâu mà có các từ : "barốc" (baroque) và "rôcôcô" (rococo) ? Thật ra, những danh xưng này là do người các thời sau đặt ra để gọi cho tiện thôi, chứ người đương thời có khi không gọi là gì cả, mà chỉ ý thức được rằng đó là một phong cách mới mẻ, thế thôi.

Từ *barốc* (phiên âm của từ tiếng Pháp : *baroque*), nhưng xuất xứ lại là từ tiếng Bồ Đào Nha : "*barroco* ", và tiếng Tây Ban Nha : "*barrueco* ", hoặc "*barroco* ". Trong hai thứ tiếng này, tính từ "*barroco* " chỉ một viên ngọc không tròn đều, phần nào hơi dị dạng. Trong lãnh vực kiến trúc, từ *baroque* có lúc đã có một nghĩa là *kì dị* (Từ điển Bách khoa Pháp 1795). Ngày nay, khi chúng ta nói đến phong cách *barốc* trong kiến trúc, thì chủ yếu là nghĩ đến *nhịp điệu*, đến tính *năng động*, đến tinh thần *tự do*, *bay bướm* (so với tinh thần cổ điển).

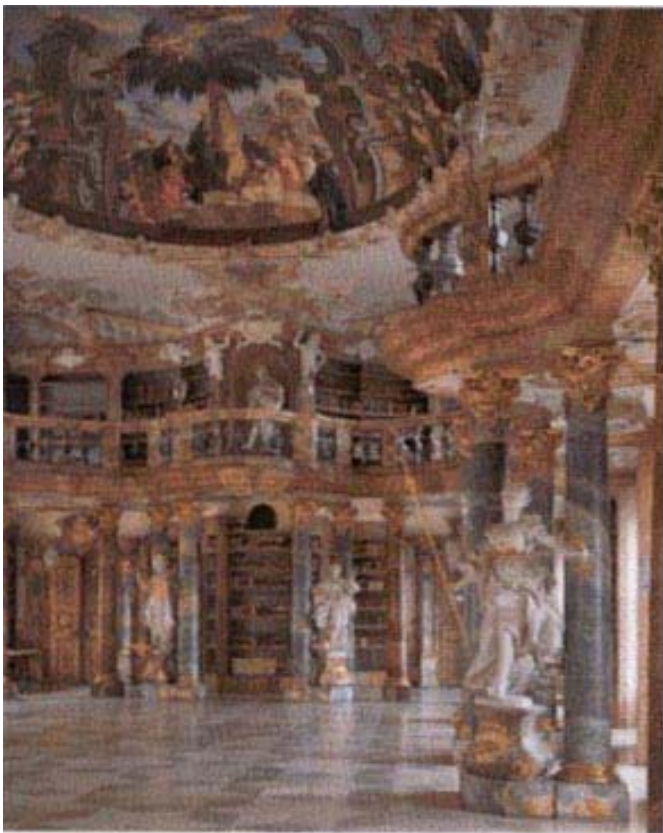

Từ *rôcôcô* (phiên âm từ tiếng Pháp : *rococo*, có xuất xứ từ chữ *rocaille*, có nghĩa là những mảnh đá vụn lổn nhổn ; từ này còn dùng để chỉ một phong cách trang trí kiến trúc và trang trí đồ đạc trong nhà : phong cách Louis XV, có cách bố cục cố ý không cân xứng, và sử dụng những hình khối nham nhở, gợi nhắc đến những hình thù động vật (sò, ốc) và thực vật (gốc, rễ cây) trong thiên nhiên.

Chính phong cách " *rocaille* " (*rôcay*) cách này đã có một ảnh hưởng nhất định đến phong cách *rôcôcô*, và từ *rococo* là do người Pháp đặt ra.

Trong tiếng Đức, người ta không phân biệt nội dung của hai từ *Barockzeit* và *Rokokozeit*, cả hai đều được dùng để chỉ thời kỳ barốc-rôcôcô ở thế kỷ XVIII.

Phong cách *rôcôcô* là sự tiếp nối lô gích của phong cách *barốc*, xuất phát từ Ý, đặc biệt là từ Roma (thế kỷ XVII), nhưng như chúng ta biết, trong phong cách *rôcôcô* còn có thêm ảnh hưởng của phong cách *rôcay* của Pháp. Cái xu hướng kiến trúc nguy nga, lộng lẫy của kiến trúc *barốc* Ý thực đã bắt đầu nhen nhóm ngay từ thời Phục hưng Ý. Chỉ cần nêu một thí dụ : gác sân thượng của lâu đài Chambord (1519-1537), mà tác giả là hai kiến trúc sư người Ý được François Đệ nhất giao cho thiết kế.

Thư viện dòng thánh Bơ Noa ở Wiblingen (Đức, 1730-1750)

phong cách *barốc* nói chung, và *rôcôcô*, nói riêng, thì chắc chắn là đã không thể nào có được phong cách *Tân nghệ thuật* và trào lưu *Tân nghệ thuật* (*Art Nouveau*) ở đầu thế kỷ XX, cũng như đã không thể nào có được những kiến trúc sư tài năng, như : Gaudi (Tây Ban Nha), Guimard (Pháp), Horta, Henry van de Velde (Bỉ), Mackintosh (Ecosse), Mendelsohn (Áo), Sharoun (Đức), Saarinen, Frank Loyd Wright (Mỹ), và sau này, gần chúng ta hơn : Utson (Đan Mạch), Gehry (Mỹ), v.v.

Và đương nhiên, là đã không thể nào có được kiến trúc *hiện đại*, trong cái nghĩa tiên tiến nhất của nó : giàu tính *nhân bản*, giàu *nhịp điệu*, để nói lên *sự sống* và những *khát vọng* của con người..

Do đó, mà sau này, phản ứng ngược lại của phong trào *tân cổ điển* nổi lên ở giữa thế kỷ XVIII đối với phong cách *barốc* và *rôcôcô* cũng quyết liệt hơn, và từ đó trở đi, chúng đã là nạn nhân của nhiều định kiến, nhất là trải qua những thời kỳ như thời kỳ Nã Phá Luân Đệ Tam, một thời kỳ mà kiến trúc hoàn toàn mang tính chất *kính viện*, khô khan, nghèo nàn, đã ảnh hưởng rất sâu xa đến cái gu thẩm mỹ của quần chúng. Ngay những cái tên *barốc* và *rôcôcô* mà người ta ban cho chúng cũng bao hàm cả một sự khinh mạn, đôi khi đầy ác ý. (Người ta đây là những người có thẩm quyền, và nói chung, có cái gu *cổ điển*, kể cả những viện sĩ Viện hàn lâm và những vị giáo sư khả kính của các trường mỹ thuật).

Đối với chúng ta ngày nay, hai phong cách *barốc* và *rôcôcô* đều có một tầm quan trọng đặc biệt, vì thẩm mỹ cũng như quan niệm về không gian của chúng rất gần với chúng ta. Điều đáng chú ý, là khi kiến trúc hiện đại xuất hiện vào cuối thế kỷ XIX - đầu thế kỷ XX, với những vật liệu mới và những kỹ thuật mới, thì phong cách đầu tiên chinh phục được cái gu thẩm mỹ của người đương thời, lại chính là phong cách *Tân nghệ thuật* (*Art Nouveau*), mà xuất xứ chủ yếu là phong cách *barốc* và *rôcôcô*. Có thể nói rằng, nếu không có

Copyright © 2006 by Dien Dan Forum, BP 50, 92340 Bourg-La-Reine, France
diendan@diendan.org